

JERZY KŁOCZOWSKI (29 XII 1924 — 2 XII 2017)

2 grudnia 2017 r., w wieku niemal 93 lat, zmarł w Warszawie Profesor Jerzy Kłoczowski, żołnierz Armii Krajowej, zasłużony mediewista i badacz dziejów chrześcijaństwa, założyciel i dyrektor Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce przy Katolickim Uniwersytecie Lubelskim i Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie.

Jerzy Kłoczowski urodził się 29 grudnia 1924 r. w Bogdanach na Mazowszu w rodzinie ziemiańskiej. Jego ojciec Eugeniusz prowadził niewielki majątek ziemski, a matka Irena z Cichowskich zajmowała się domem. W 1937 r. po ukończeniu szkoły podstawowej w Bogdanach i Chorzelach rozpoczął naukę w gimnazjum im. Adama Mickiewicza w Warszawie. Po najeździe hitlerowskich Niemiec na Polskę rodzina Kłoczowskich została zmuszona do opuszczenia Bogdan i spędziła okres okupacji w Zielonce pod Warszawą. Jerzy Kłoczowski kontynuował naukę w gimnazjum, a później w liceum księży marianów na Bielanach, gdzie w 1944 r. zdał egzamin maturalny. Jesienią 1941 r. włączył się w działalność konspiracyjną, najpierw w szeregach Związku Walki Zbrojnej, a następnie Armii Krajowej. Swoje zaangażowanie w walkę z hitlerowskim okupantem postrzegał jako obywatelski obowiązek. Wiosną 1943 r., po ukończeniu przeszkolenia wojskowego, uzyskał stopień podchorążego i został zastępcą plutonowego w batalionie „Baszta”. Od 1 sierpnia 1944 r. walczył w Powstaniu Warszawskim, dowodząc plutonem w kompanii B1 pułku „Baszta”. Nocą z 25 na 26 września, prowadząc atak na Królikarnię, został ciężko ranny i stracił prawą rękę. Za męstwo okazane podczas walk powstańczych został odznaczony przez Rząd RP na Uchodźstwie Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari*. W 1947 r. ożenił się z Krystyną (1925–2012) z domu Minkiewicz, z którą miał pięcioro dzieci (Piotra, Pawła, Isię, Jana i Annę).

Jesienią 1945 r., po zakończeniu działań wojennych, Jerzy Kłoczowski podjął studia historyczne na Uniwersytecie Adama Mickiewicza w Poznaniu.

W 1948 r. pod kierunkiem profesora Karola Górskiego napisał pracę magisterską pt. *Dominikanie prowincji polskiej na Pomorzu w XV wieku*. Podjęta wówczas tematyka badawcza okazała się jednym z najważniejszych obszarów Jego eksploracji naukowej. Podążając za swoim promotorem, Kłoczowski podjął studia doktoranckie na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu, gdzie w 1950 r. przedłożył rozprawę doktorską pt. *Związek dominikanów śląskich z Polską w XIII i XIV w.* W swojej rozprawie w pionierski na gruncie polskim sposób podjął problemy z zakresu prozopografii i geografii historycznej, badając pochodzenie, edukację i kariery polskich dominikanów, a także rekonstruując rozwój sieci konwentów dominikańskich w obrębie średniowiecznej prowincji polskiej. Opublikowana w 1956 r. rozszerzona wersja tej rozprawy (*Dominikanie polscy na Śląsku w XIII-XIV wieku*) była nowoczesną syntezą dziejów polskiej prowincji dominikańskiej, a zamykający ją aneks zestawiał podstawowe informacje na temat konwentów dominikańskich w obrębie średniowiecznej polskiej prowincji³.

Poprzez studia nad dominikanami Jerzy Kłoczowski wszedł w kompleksowe badania nad dziejami chrześcijaństwa na ziemiach polskich, które rozwijał na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Pracę na Wydziale Nauk Humanistycznych KUL podjął w 1950 r., na zaproszenie księdza profesora Antoniego Słomkowskiego, rektora KUL. W 1967 r. otrzymał tytuł profesora nadzwyczajnego, a w 1974 profesora zwyczajnego. Był kierownikiem Katedry Historii Średniowiecznej, a następnie Katedry Historii Kultury Polskiej. W latach 1968–1974 pełnił funkcję dziekana Wydziału Nauk Humanistycznych KUL.

W 1957 r., dzięki wsparciu kardynała Stefana Wyszyńskiego, Jerzy Kłoczowski utworzył na KUL Instytut Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, którym kierował do 1999 r. Skupił w nim wokół siebie zespół badaczy, złożony w większości z uczestników Jego seminarium doktoranckiego, do którego należeli m.in. Zygmunt Sułowski, Eugeniusz Wiśniowski, Urszula Borkowska, Wiesław Müller, Stanisław Litak, Ludomir Bieńkowski i Jan Skarbak. Nowoczesny i w dużej mierze inspirowany francuską szkołą socjologiczną kwestionariusz badawczy pozwolił Kłoczowskiemu i Jego współpracownikom podjąć wiele nowych problemów badawczych. Punktem wyjścia ambitnie zakrojonego projektu naukowego realizowanego zarówno w Instytucie Geografii Historycznej Kościoła w Polsce, jak i w ramach seminarium doktoranckiego, były badania nad rozwojem struktur kościelnych od średniowiecza do czasów współczesnych. Pierwsze wyniki tych badań zostały opublikowane w dwutomowej syntezie pod redakcją Profesora pt. *Kościół w Polsce (1968–1970)*. Od lat siedemdziesiątych XX w. zespół kierowany przez Niego rozpoczął wydawanie *Materiałów do Atlasu Historycznego Chrześcijaństwa w Polsce* (t. 1, Lublin 1972). Obok wymienionych wyżej badań podstawowych Kłoczowski podjął studia nad przemianami religijnymi polskiego społeczeństwa, kultem i praktykami religijnymi, a także przestrzenią sakralną (sanktuaria, ruch pielgrzymkowy). Efektem tych badań były samodzielne opracowania na temat dziejów polskiego chrześcijaństwa, m.in. *Dzieje polskiego chrześcijaństwa* (t. 1–2, Paryż 1987–1991), a także prace zbiorowe pod Jego redakcją, m.in. *Chrześcijaństwo w Polsce, 996–1975. Zarys przemian* (Lublin 1992).

Jednym z ulubionych obszarów badań Profesora były dzieje zakonów na ziemiach polskich, a także szerzej, w obrębie średniowiecznego chrześcijaństwa. Dominowały zainteresowania historią dominikanów, którym poświęcił kilkadziesiąt artykułów; 24 spośród nich zostały przepracowane i ponownie wydane w pracy pt. *Polska prowincja dominikańska w średniowieczu i Rzeczypospolitej Obojga (Wielu) Narodów* (Poznań 2008). Jerzy Kłoczowski był inicjatorem kilku konferencji poświęconych historii Zakonu Kaznodziejskiego, z których materiały zostały opublikowane w dwóch tomach pracy zbiorowej pod Jego redakcją pt. *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222-1972* (t. 1-2, Warszawa 1975). W pierwszym tomie znalazł się obszerny artykuł przeglądowy Jego pióra (tamże, s. 19-158), który stał się podstawowym opracowaniem dziejów Zakonu Kaznodziejskiego na ziemiach polskich. Bez tytanicznego wkładu Jerzego Kłoczowskiego i Jego różnorodnych inicjatyw naukowych trudno wyobrazić sobie znaczący rozwój badań nad dziejami polskich dominikanów, a także nad polskim chrześcijaństwem po II wojnie światowej. Jak stwierdził Tomasz Gałuszka OP podczas uroczystości wręczenia Profesorowi Medalu św. Jacka w 2012 r., „praca i twórczość Jerzego Kłoczowskiego nie tylko zainicjowały i dostarczyły optymalny *modus procedendi* w studiach nad polskimi dominikanami oraz innymi wspólnotami zakonnymi, ale również zaproponowały nowy sposób w patrzeniu na rolę chrześcijaństwa i Kościoła w kształtowaniu się współczesnej Europy”⁴.

W zakrojonych na szeroką skalę badaniach nad ruchem zakonnym Jerzy Kłoczowski zajmował się w istocie niemal wszystkimi wspólnotami, które powstały na ziemiach polskich, od benedyktynów po nowe formacje zakonne powstające w XX w. Sporo uwagi w swoich badaniach poświęcił także franciszkanom. Był inicjatorem zespołowych badań porównawczych nad ruchem franciszkańskim, których owocem było czterotomowe opracowanie zbiorowe pt. *Zakony franciszkańskie w Polsce* (Kraków-Niepokalanów 1987-2003). Pod Jego kierunkiem powstało kilkadziesiąt opublikowanych monografii naukowych, dzieł i rozpraw doktorskich i 134 prace magisterskie. Między innymi w ramach prac Instytutu Geografii Historycznej Kościoła w Polsce zainicjował systematyczne studia nad dziejami klasztorów żeńskich w XX w. Podsumowaniem ponadsześćdziesięcioletnich badań Jerzego Kłoczowskiego stała się wydana w 2010 r. praca pt. *Wspólnoty zakonne w średniowiecznej Polsce*. Jego zainteresowania dziejami monastycyzmu zaowocowały syntetycznym opracowaniem pt. *Wspólnoty chrześcijańskie. Grupy życia wspólnego w chrześcijaństwie zachodnim od starożytności do XV wieku* (Kraków 1964), przepracowanym i wznowionym 40 lat później jako *Wspólnoty chrześcijańskie w tworzącej się Europie* (Poznań 2003). Celem obu prac było ukazanie całego bogactwa form życia zakonnego, jakie rozwinęły się na obszarach od Afryki Północnej i Bliskiego Wschodu po Irlandię i kraje skandynawskie. Szczególną uwagę Badacz poświęcał średniowiecznemu monastycyzmowi, fenomenowi religijnemu, a zarazem społeczno-kulturowemu, który postrzegał jako jeden z fundamentów średniowiecznego chrześcijaństwa. Jak pisał we wspomnianej pracy z 2003 r., „historia wspólnot zakonnych nie tylko pozwoli lepiej poznać i zrozumieć, ale także ukaże

pełniejszy obraz średniowiecznego chrześcijaństwa w jego centralnych nurtach i aż zdumiewający dynamizm, jednocześnie także uwypukli zasadnicze miejsce chrześcijaństwa w budowaniu fundamentów europejskiej kultury i jej swoistej wielkości” (s. 9).

Ożywczym impulsem dla badań nad dziejami polskiego chrześcijaństwa stały się regularne pobyty Jerzego Kłoczowskiego we Francji i Belgii. Pozwoliły Mu one nawiązać przyjacielskie kontakty z czołowymi zachodnioeuropejskimi historykami, wśród których znaleźli się m.in. Roger Aubert, Christopher Brooke, Georges Duby, Alphonse Dupront, Kaspar Elm, Leopold Génicot, Gabriel Le Bras i Jacques Le Goff. Stała współpraca z tymi uczonymi i wykłady prowadzone na uczelniach zachodnioeuropejskich, m.in. w Collège de France, Université Paris-Sorbonne, Katholieke Universiteit Leuven, pozwoliły Kłoczowskiemu stać się ważnym uczestnikiem wielu międzynarodowych projektów naukowych związanych z badaniami nad dziejami społeczno-religijnymi w średniowieczu. Internacjonalizacja i promocja polskich badań były jednym z kluczowych celów Jego działalności naukowej. Starał się, aby w ważnych międzynarodowych projektach badawczych dotyczących historii społeczno-religijnej uczestniczyli polscy naukowcy, a ich prace były publikowane w zachodnioeuropejskich czasopiśmie i opracowaniach zbiorowych. Efektem tych zabiegów była stała współpraca z „Revue d’histoire ecclésiastique”, w którym na bieżąco były publikowane recenzje ważniejszych polskich publikacji dotyczących dziejów Kościoła, a także z *Dictionnaire d’histoire et géographie ecclésiastiques*. Temu samemu celowi służyły opublikowane w języku angielskim i francuskim opracowania syntetyczne, m.in. *Histoire religieuse de Pologne* (Paris 1987) i *A History of Polish Christianity* (Cambridge 2000). Jerzy Kłoczowski jest zarazem współautorem wielotomowej syntezy dziejów chrześcijaństwa opublikowanej w językach francuskim i niemieckim, w której przygotował obszernie rozdziały dotyczące średniowiecznych dziejów społeczno-religijnych Europy Środkowo-Wschodniej i państw skandynawskich (*Histoire du christianisme des origines à nos jours*, t. 4: *Èvêques, moines et empereurs (610-1054)*, Paris 1993, s. 869–908; t. 5: *Apogée de la paupaté et expansion de la chrétienté (1054-1274)*, Paris 1993, s. 101–139, 639–664; wydanie polskie: *Historia chrześcijaństwa. Religia – kultura – polityka*, t. 4 i 5, Warszawa 1999–2001).

Od końca lat siedemdziesiątych XX w. w pracy naukowej Profesora coraz więcej miejsca zaczęły zajmować studia nad Europą Środkowo-Wschodnią postrzeganą jako wyodrębniony obszar kulturowy położony na wschodnich peryferiach cywilizacji europejskiej. Badania nad tym rejonem, określanym mianem „Młodszej Europy”, stanowiły w naturalny sposób kontynuację Jego refleksji nad dziejami chrześcijaństwa, a zarazem metodologii badawczej, w której kluczowe miejsce zajmowała perspektywa porównawcza. Dla Jerzego Kłoczowskiego Europa Środkowo-Wschodnia, której trzonem były historyczne obszary związane z Polską, Czechami i Węgrami, ukształtowała się w X–XII w. i ściśle wiązała się z ekspansją łacińskiego chrześcijaństwa. Podkreślał on, że „wieki średnie miały absolutnie decydujące znaczenie dla tego, co możemy najogólniej nazwać «europeizacją» czy «wejściem do Europy naszych krajów», a zarazem

do stworzenia podstaw dla ich narodowych kultur”⁵. W studiach porównawczych nad ustrojami politycznymi, społeczeństwami i kulturą tak zakreślonego obszaru analizował On złożone procesy, które ukształtowały odrębność Europy Środkowo-Wschodniej, a zarazem podkreślał dynamikę przemian społecznych i kulturowych, które uczyniły ten region integralną częścią średniowiecznej *respublica christiana*. Swój kompleksowy wykład na temat późnośredniowiecznych dziejów tak rozumianego makroregionu przedstawił w 1984 r. w pracy pt. *Europa Słowiańska w XIV-XV w.*, której poszerzona wersja została opublikowana w 1998 r. pod zmienionym tytułem *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*.

Prowadzeniu międzynarodowych badań nad tak rozumianą problematyką służyło utworzenie w 1991 r. Towarzystwa Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej w Lublinie, przekształconego w 2002 r. w Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, którego Jerzy Kłoczowski był dyrektorem do 2013 r. Ta nowa, założona z Jego inicjatywy instytucja naukowa stała się ważnym centrum realizującym projekty naukowe, organizującym międzynarodowe konferencje i prowadzącym intensywną działalność wydawniczą związaną ze studiami nad Europą Środkowo-Wschodnią. Wśród licznych prac zainicjowanych i zrealizowanych pod kierunkiem Profesora, a związanych z tym ośrodkiem, warto wymienić zbiorowe opracowanie poświęcone historii Europy Środkowo-Wschodniej, które ukazało się najpierw w języku polskim, a później w języku francuskim (*Histoire de l'Europe du Centre-Est*, Paris 2004), a także wielotomową serię nowych opracowań syntetycznych dziejów Białorusi, Polski, Litwy i Ukrainy, przygotowanych przez historyków z każdego z tych państw i opublikowanych w językach białoruskim, polskim, litewskim i ukraińskim; Jerzy Kłoczowski jest autorem pierwszego tomu pt. *Historia Polski do końca XV wieku* (Lublin 2000; 2 wyd. Poznań 2014).

Jerzy Kłoczowski umiejętnie łączył intensywną pracę naukową i dydaktyczną z działalnością publiczną. Był nie tylko wybitnym historykiem i organizatorem życia naukowego, ale intelektualistą zaangażowanym w działalność stowarzyszeń katolickich i ruchów opozycyjnych wobec władz PRL. W 1956 r. znalazł się w gronie założycieli warszawskiego Klubu Inteligencji Katolickiej. Inicjował i prowadził zajęcia w ramach Uniwersytetu Latającego. Od 1981 r. zaangażował się w działania NSZZ „Solidarność” na Lubelszczyźnie, m.in. kierując pracami Wszechnicy Regionu Środkowowschodniego „Solidarności”. W latach 1989–1990 przewodniczył Komitetowi Obywatelskiemu „Solidarności” na Lubelszczyźnie. W 1989 r. został powołany w skład Trybunału Stanu, a w 1990 r. został senatorem I kadencji.

Życie i działalność Profesora Jerzego Kłoczowskiego to rzeczywistość o wielu wymiarach, których choćby szkicowe przedstawienie wykracza poza ramy niniejszego wspomnienia. Był On uczonym o szerokich horyzontach badawczych i prawdziwym tytanem pracy, który swobodnie poruszał się w gąszczu zagadnień religijnych, społecznych i kulturowych dziejów polskich i europejskich od wczesnego średniowiecza do czasów współczesnych. Jego dorobek

naukowy obejmuje ponad 800 prac naukowych, w tym ponad 30 autorskich książek i ponad 50 prac zbiorowych, które wyszły pod Jego redakcją. Jerzy Kłoczowski należał do grona znakomitych polskich mediewistów, którzy po II wojnie światowej przeszczepiali na grunt polski osiągnięcia metodologiczne szkoły Annales i wyznaczyli nowe kierunki rozwoju polskiej historiografii. Jego życiową pasją stały się dzieje chrześcijaństwa, które postrzegał jako fundament cywilizacji europejskiej. Wszechstronna erudycja i rozpiętość zainteresowań badawczych sprawiły, że stał się jednym z ambasadorów polskiej historiografii, badaczem znanym i cenionym, chętnie zapraszającym do udziału w międzynarodowych projektach.

Był zarazem uczestnikiem i świadkiem historii. Doświadczenia II wojny światowej, hitlerowskiej okupacji i działalności konspiracyjnej w strukturach polskiego państwa podziemnego ukształtowały Jego charakter i miały duży wpływ na Jego sposób patrzenia na przeszłość. Profesor Jerzy Wyrozumski z dużą trafnością zauważył, że „biografia Jerzego Kłoczowskiego jest wielowątkowa i niezwykle bogata, jej wątki, w stosunku do siebie bardzo różnorodne, są w zasadzie nierozdzielne. Czy Jerzy Kłoczowski — żołnierz AK, uczestnik powstania warszawskiego, dowódca o wysokim morale, walczący z nazistowskim barbarzyństwem, tracący w boju rękę, wyróżniony bardzo wysokimi wojskowymi odznaczeniami, to nie ten sam Jerzy Kłoczowski, który na różne sposoby przeciwstawiać się będzie barbarzyństwu totalitarnego systemu komunistycznego, zorganizuje warszawski Klub Inteligencji Katolickiej w warunkach programowej ateizacji, włączy się czynnie w wielki ruch «Solidarności» i zostanie w nim czynny także po jego delegalizacji, który wiedziony instynktem obywatelskim znajdzie się w kręgu doradców Lecha Wałęsy, przyjmie obowiązki senatora w wybijającej się po raz drugi na niepodległość Polsce, który włączy się najbardziej aktywnie w działalność UNESCO, wcielającej najwyższe wartości kultury w jej globalnym, światowym wymiarze? Czy można dalej oddzielić Jerzego Kłoczowskiego — człowieka żołnierskiego i obywatelskiego czynu, protagonisty wartości patriotycznych, humanistycznych, chrześcijańskich i ogólnoludzkich, od Jerzego Kłoczowskiego — badacza, nauczyciela i wychowawcy młodzieży akademickiej, autora niezliczonych publikacji, eksponującego te same wartości społeczne i humanistyczne, o które walczył w życiu czynnym, a z perspektywy uczonego szukał zawsze możliwości debaty jako instrumentu dochodzenia do prawdy akceptowalnej ponad podziałami etnicznymi, religijnymi, ponad państwowymi granicami?”⁶.

Profesor Kłoczowski często podkreślał znaczenie historii we współczesnej kulturze, dostrzegając różne zagrożenia związane z instrumentalnym traktowaniem wiedzy o przeszłości i ekspansją mediów elektronicznych. W wywiadzie, jaki przeprowadziłem z Nim w 2015 r., podkreślał szczególną odpowiedzialność historyka za przekazywanie wiedzy o przeszłości, która lepiej pozwala zrozumieć teraźniejszość, wiedzy *sine ira et studio*, niepodporządkowanej doraźnym celom politycznym czy ideowym. Stwierdzał w nim: „Trzeba pamiętać o niebezpieczeństwie instrumentalizacji historii. Jako historycy świetnie o tym wiemy.

Od dawnych czasów różni władcy wykorzystywali historię dla własnych potrzeb, zdawali sobie sprawę ze znaczenia pamięci o przeszłości i mieli narzędzia, aby wpływać na sposób kreowania wiedzy o przeszłości zgodnej z własnymi wyobrażeniami. Alians władzy z historią nigdy nie wychodził na dobre”⁷.

Paweł Kras
(Lublin)

¹ Szerzej na ten temat zob. W. Iwańczak, *Jerzego Kłoczowskiego studia nad dziejami dominikanów*, w: *Święty Jacek Odrowąż i dominikanie na Śląsku*, red. A. Barciak, Katowice 2008, s. 365–376.

² T. Gałuszka OP, *Laudacja na uroczystość wręczenia Profesorowi Jerzemu Kłoczowskiemu Medalu św. Jacka za zasługi dla Polskiej Prowincji Dominikanów*, w: *Amicus egregius fratrum Ordinis Praedicatorum. Medal św. Jacka dla Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, red. T. Gałuszka OP, Kraków 2014, s. 49.

³ J. Kłoczowski, *Młodsza Europa. Europa Środkowo-Wschodnia w kręgu cywilizacji chrześcijańskiej średniowiecza*, Warszawa 1998, s. 13.

⁴ J. Wyrozumski, *Laudacja Jerzego Kłoczowskiego przy okazji wręczenia Mu 31 marca 2012 w Lublinie Orderu św. Jacka*, w: *Amicus egregius*, s. 19–20.

⁵ *Jerzy Kłoczowski in Conversation with Paweł Kras*, w: *Times of Upheaval. Four Medievalists in Twentieth-Century Central Europe. Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel and Herwig Wolfram*, red. P. Rychterová, G. Klaniczay, P. Kras, W. Pohl, Budapest 2019, s. 7–91; *Historyk wobec przeszłości. Rozmowy z Jerzym Kłoczowskim*, oprac. H. Gapski, w: *Historiae peritus. Księga Jubileuszowa Profesora Jerzego Kłoczowskiego*, t. 2, red. H. Gapski, Lublin 1998, s. 25–105; *Człowiek i historia. Rzecz o Jerzym Kłoczowskim. Profesorowi w 90. rocznicę urodzin przyjaciele i współpracownicy*, red. M. Filipowicz, Lublin 2014; M. Sobieraj, *Między oporem a lojalnością. Działania SB wobec KUL na przykładzie rozpracowania prof. Jerzego Kłoczowskiego*, Lublin 2015. Bibliografia prac Jerzego Kłoczowskiego z lat 1985–1999 dostępna on-line: <http://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/jerzy-kloczowski-wykaz-publikacji-za-lata-1985-1999>.